

บทที่ 3

วิธีการดำเนินการศึกษา

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้ศึกษาได้ศึกษาเอกสารทางวิชาการ แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัย ที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นแนวทางในการกำหนดกรอบที่จะศึกษาการทำความเข้าใจปรากฏการณ์สังคม โดยอาศัยแนวคิดพุทธเกษตร แนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน แนวคิดภูมิปัญญาชาวบ้าน แนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรม เพื่อเป็นการอธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงกระบวนการผลิตผักปลอดสารพิษแบบเกษตรกรรมทางเลือกของเกษตรกรในชนบท เพื่อนำไปกำหนดกรอบและประเด็นที่จะเก็บข้อมูลในพื้นที่

ผู้ศึกษาได้เข้าไปศึกษาชุมชนด้วยตนเองและคลุกคลีกับชุมชนอย่างสม่ำเสมอ และต่อเนื่อง เพื่อทำความเข้าใจบริบทของชุมชนได้ละเอียดลึกซึ้งตามหลักการของการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ที่ต้องศึกษาคุณลักษณะตามปรากฏการณ์ หรือพฤติกรรมมนุษย์ในสังคมจากสภาพแวดล้อมที่เป็นความจริง เป็นการมองจากหลายมิติ เป็นองค์รวมของปรากฏการณ์มีการสังเกตและติดตามอย่างต่อเนื่องเพื่อให้ได้มาซึ่งคำตอบตามวัตถุประสงค์ที่ผู้ศึกษามุ่งจะศึกษา ผู้ศึกษาได้ดำเนินการวิจัยตามขั้นตอนต่อไปนี้

1. การศึกษาข้อมูลจากเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยภายใน และภายนอกชุมชนที่มีผลต่อความสำเร็จในการผลิตผักปลอดสารพิษ มีอยู่ในปริมาณจำกัด โดยมากจะเป็นเรื่องของเกษตรกรรมทางเลือก ที่มีการณรงค์ ศึกษา วิจัย ค้นคว้า และทดลองอยู่ ดังนั้นในเบื้องต้นของการศึกษา วิจัยค่อนข้างมีข้อมูลจำกัด แต่ขณะเดียวกันเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงหรือการเคลื่อนไหวทางสังคมนั้น มีอยู่ค่อนข้างมาก การศึกษาวิจัยครั้งนี้จึงเน้นข้อมูลทางสังคม สำหรับข้อมูลที่เป็นเอกสารที่ผู้ศึกษาได้ศึกษาค้นคว้ามา โดยมากเป็นเอกสารทางวิชาการ แนวคิด และทฤษฎี หรืองานวิจัยที่เป็นภาษาไทย หากเป็นภาษาต่างประเทศก็ได้รับการแปลเรียบร้อยแล้ว การศึกษาใช้วิธีการศึกษาจาก

แหล่งต่าง ๆ เช่น ตำราเรียน เอกสารประกอบการเรียนการสอน เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการ การสัมมนา บทความ รวมทั้งวารสารต่าง ๆ

การศึกษาเอกสารดังกล่าว ทำให้ผู้ศึกษาได้ทราบแนวคิด หลักการ และการปฏิบัติของกลุ่มต่างๆ เกี่ยวกับเกษตรกรรมทางเลือกในแต่ละแนวความคิด กระแสการเคลื่อนไหวทางด้านเกษตรกรรมทางเลือกในประเทศไทยได้เริ่มมีมากขึ้น มีบทความ เอกสาร และงานศึกษาค้นคว้าเริ่มทยอยออกมา รวมถึงมี การจัดเวทีสัมมนา แลกเปลี่ยน และสรุปทบทวนทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติมากขึ้น อย่างต่อเนื่อง

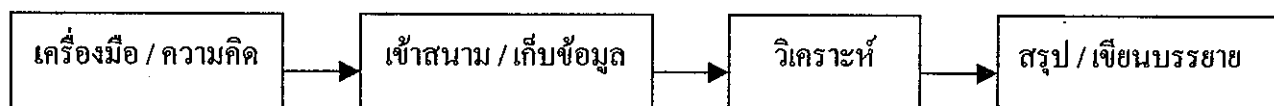
2. นำแนวความคิด หลักการ และการปฏิบัติการผลิตแบบเกษตรกรรมทางเลือกที่ค้นพบจากเอกสาร ไปสนทนาแลกเปลี่ยนกับบุคคลที่เกี่ยวข้องฝ่ายต่างๆ

หลังจากการศึกษาจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องแล้ว ผู้ศึกษาได้นำเอาผลการค้นพบเบื้องต้นไปการแลกเปลี่ยนกับกลุ่มต่างๆ ได้แก่ (1) บุคคลที่อยู่นอกชุมชน เช่น นักวิชาการต่างๆ ผู้ปฏิบัติงานที่เกี่ยวข้อง ผู้เชี่ยวชาญ ผู้ที่สนใจงานด้านนี้ และ (2) บุคคลในชุมชน ได้แก่ เกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมทางเลือกทั้งในชุมชนเป้าหมาย ผู้ที่มีความรู้ในชุมชน ผู้อาวุโส รวมทั้งแหล่งข้อมูลต่างๆ และบุคคลอื่นๆในชุมชน ทั้งนี้เพื่อปรับปรุงกรอบคิดและวิธีการวิจัย

วิธีวิทยาและเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ในการศึกษานี้ผู้ศึกษาใช้เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังต่อไปนี้

วิธีการศึกษาใช้วิธีการแบบ Qualitative Research แบบกรณีศึกษา โดยอาศัยกรอบคิดของ Spradley & McCurdy (1972, p. 3) ซึ่งมีกรอบคิดดังนี้

พร้อมกันนั้นยังยึดหลักใหญ่ๆ ของการวิจัยเชิงคุณภาพซึ่งได้เสนอแนะไว้ดังนี้คือ

1. ตัวผู้ศึกษา เป็นเครื่องมือสำคัญที่เข้าไปใช้ในชุมชนเพื่อให้เข้าใจสิ่งที่ศึกษาจากทัศนะของคนในชุมชน โดยการปรับตัวให้กลมกลืนกับวัฒนธรรมของชุมชน มีบทบาทเป็นผู้แสวงหาความรู้จากชาวบ้าน พยายามใช้ชีวิต แต่งตัว การกินการอยู่ ฯลฯ ที่ไม่แตกต่างจากชาวบ้านมากนัก เคารพและเข้าร่วมในพิธีกรรมประเพณี และกิจกรรมของชุมชนตลอดระยะเวลาที่อยู่ในหมู่บ้าน สร้างความสัมพันธ์กับคนในชุมชนเพื่อให้เกิดความใกล้ชิดไว้วางใจแล้ว รับฟังข้อมูลต่างๆ ด้วยความเคารพในความคิดของชาวบ้าน คือไม่วิพากษ์วิจารณ์ หรืออวดภูมิความรู้ในสิ่งที่ชาวบ้านพูด แต่ใช้วิธีซักถามเพิ่มเติมอย่างกระตือรือร้น และแสดงความคิดเห็นเท่าที่จำเป็นในการสร้างบรรยากาศของการสนทนา

2. การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ ส่วนใหญ่ผู้ศึกษาจะไม่มีกำหนดหมายกลุ่มเป้าหมายล่วงหน้า แต่ใช้การสังเกตช่วงเวลาที่เหมาะสมของแต่ละกลุ่มเป้าหมายแล้วไปพบพูดคุยตามช่วงเวลาดังกล่าว และสร้างบรรยากาศการสัมภาษณ์ให้เป็นธรรมชาติโดยพูดคุยในเรื่องที่ชาวบ้านสนใจ แล้วจึงโยนเข้าสู่ประเด็นที่ต้องการซึ่งกำหนดเป็นคำถามกว้างๆ ไว้แล้วค่อยเจาะลึกในประเด็นที่ต้องการความลึกซึ้ง ส่วนการเก็บข้อมูลที่เป็นเรื่องต้องมีรายละเอียดมากและผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Information) พร้อมทั้งให้ข้อมูลอย่างเปิดเผยจะมีการนัดหมายต่อเนื่อง และใช้เทปบันทึกเสียงช่วย นอกจากนี้ ผู้ศึกษายังใช้กล้องถ่ายรูปบันทึกภาพสำคัญเกี่ยวข้องตามช่วงโอกาสที่เหมาะสม

3. การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม ผู้ศึกษาใช้วิธีสังเกตแบบมีส่วนร่วมเพื่อให้เห็นปรากฏการณ์อย่างใกล้ชิด และมีโอกาสได้ประเด็นเพิ่มเติมในการสัมภาษณ์อย่างเจาะลึก เช่น ร่วมพิธีเลี้ยงเจ้าบ้าน ร่วมประชุมหมู่บ้าน และใช้การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมในกรณีเป็นเรื่องเฉพาะกลุ่มของหมู่บ้าน เช่น การประชุมกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มสหกรณ์ วิธีการทำเกษตรผสมผสานของแต่ละครอบครัว หรือเรื่องที่ชาวบ้านไม่ยอมเปิดเผยความรู้สึก เช่น ปฏิบัติการของผู้ที่ต้องส่งใช้นี้สินในช่วงที่กำหนด การสังเกตทั้งสองรูปแบบนี้ทำให้ผู้ศึกษาได้เข้าใจความคิดความรู้สึก และการกระทำของชาวบ้าน ซึ่งสามารถนำมาอธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมทั้งในส่วนตัวความเชื่อ การผลิตและความสัมพันธ์ได้

4. บันทึกภาคสนาม และบันทึกประจำวัน ในการเก็บข้อมูลแต่ละวัน ผู้ศึกษาใช้วิธีบันทึกย่อในกระดาษแล้วนำมาวิเคราะห์ แยกบันทึกในแบบบันทึกภาคสนามตามประเด็นที่กำหนดไว้ในรอบความคิด เช่น ความเชื่อ การผลิต ความสัมพันธ์ และความเชื่อมโยงข้อมูลเพื่อสร้างข้อสรุปเป็นระยะ เพื่อนำไปเก็บข้อมูลเพิ่มเติม และตรวจสอบข้อมูลให้ถูกต้องมากที่สุด นอกจากบันทึก

ภาคสนามผู้ศึกษาได้เขียนบันทึกเกี่ยวกับสิ่งที่ได้ทำในแต่ละวันด้วยเพื่อให้สามารถทบทวนเหตุการณ์นำมาใช้ในการเขียนรายงาน

วิธีการเก็บข้อมูล

ขั้นตอนของการเก็บข้อมูลในพื้นที่มีดังนี้คือ

1. ช่วงสร้างความสัมพันธ์และปรับตัวให้เข้ากับชุมชน

ผู้ศึกษาได้ติดต่อเพื่อเข้าพักในหมู่บ้าน โดยผ่านเจ้าหน้าที่สนามโครงการการส่งเสริมเกษตรกรรมทางเลือก แล้วจึงเข้าไปแนะนำตัวทำความรู้จักผู้ใหญ่บ้านให้รับทราบ และขอความร่วมมือในการศึกษาวิจัย เพื่อให้เกิดความไว้วางใจ และสอดคล้องกับวัฒนธรรมหมู่บ้าน ผู้ศึกษาได้พักที่บ้านของครอบครัวผู้ทำเกษตรกรรมทางเลือกครอบครัวหนึ่งตลอดช่วงการเก็บข้อมูลภาคสนาม

ช่วงเวลาที่ผู้ศึกษาเข้าไปอยู่ในชุมชนตรงกับเดือนธันวาคม ชาวบ้านส่วนใหญ่ไปทำงานเกี่ยวข้าวในที่นา ผู้ศึกษาจึงเริ่มสร้างความสัมพันธ์กับคนแก่ที่อยู่บ้านเลี้ยงหลาน ซึ่งทำให้สามารถเก็บข้อมูลเกี่ยวกับ วิถีชีวิตและความเชื่อในอดีตได้เป็นส่วนใหญ่

เนื่องจากผู้ศึกษาพักอยู่กับครอบครัวผู้ทำเกษตรกรรมทางเลือก ระยะเวลาจึงมีชาวบ้านซึ่งเป็นสมาชิกกลุ่มผู้ทำเกษตรกรรมทางเลือกบางคนพยายามที่จะขอความช่วยเหลือโดยเข้าใจว่า ผู้ศึกษาเป็นเจ้าของที่ส่วนใดส่วนหนึ่งที่สามารถให้ผลประโยชน์ด้านการเงินทุนได้ ซึ่งผู้ศึกษาได้พยายามทำความเข้าใจโดยเน้นสถานภาพ และบทบาทของการเป็นนักศึกษาที่มาหาความรู้เก็บข้อมูล ประกอบกับระยะต่อมาผู้ใหญ่บ้านได้ให้โอกาสผู้ศึกษาแนะนำตัวชี้แจงวัตถุประสงค์ในที่ประชุมชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านเข้าใจในบทบาทของผู้ศึกษามากขึ้น และให้ความร่วมมือในการต้อนรับ ทักทายปราศรัยพูดคุย ให้ข้อมูลต่างๆ เป็นอย่างดี

การเข้าไปในชุมชนซึ่งผู้ศึกษาไปพักอาศัยอยู่กับชาวบ้านนั้น ทำให้ผู้ศึกษาต้องเรียนรู้และปรับตัวให้กลมกลืนกับวัฒนธรรมของชาวบ้าน ซึ่งบางเรื่องมีความละเอียดอ่อนที่ผู้ศึกษาคาดไม่ถึง ในระยะแรกที่เข้าไปอยู่ในหมู่บ้าน ผู้ศึกษาได้ร่วมวงสนทนากับกลุ่มชาวบ้าน และสร้างความสัมพันธ์ทำความคุ้นเคยกับชาวบ้าน

2. ช่วงเก็บข้อมูลรายละเอียดเจาะลึก

เมื่อผ่านช่วงการสร้างความสัมพันธ์ และการปรับตัวได้ระดับหนึ่งแล้ว ผู้ศึกษาได้เริ่มเก็บข้อมูลในส่วนรายละเอียดของแต่ละประเด็นที่เตรียมไว้โดยเข้าไปพูดคุยกับกลุ่มเป้าหมาย ตามเงื่อนไขสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน

ในการเก็บข้อมูลที่เกี่ยวข้อง ผู้ศึกษาไปพบปะพูดคุยกับคนแก่และผู้นำของชุมชน เป็นระยะๆ อย่างสม่ำเสมอ มีการตรวจสอบข้อมูลบางส่วนโดยหาผู้ให้ข้อมูลหลักจากชาวบ้านทั่วไป และจากผู้ให้ข้อมูลที่อ้างอิงถึงคนอื่นๆ ที่มีความรู้ในเรื่องนี้ด้วย นอกจากนี้ได้ทำการสัมภาษณ์พูดคุยร่วมพิธีกรรมที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วง

ในส่วนของวิถีการผลิต ผู้ศึกษาทำการเก็บข้อมูลจากกลุ่มเป้าหมายในสถานการณ์ต่าง ๆ คือ พ่อบ้านที่รวมกลุ่มกันทำงาน ช่างปูนที่วัด กลุ่มผู้ชายที่ฝึกแคคคูดกันพร้อมกับทำงานจักสาน ผู้ที่อยู่นาผสมผสาน และเพื่อนบ้านที่หาปลามาเยี่ยมเยียนพูดคุยกันเป็นประจำ และพูดคุยที่บ้าน ทั้งพ่อบ้าน และแม่บ้านที่มีการไผคา (ทำหม้อคามุงหลังคาบ้าน) หลังจากเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว

ช่วงเพิ่มข้อมูล

เมื่อผู้ศึกษารวบรวมวิเคราะห์เชื่อมโยงข้อมูลและสรุปโดยอาศัยกรอบความคิดที่พัฒนาขึ้นก่อนการเข้าสนาม และเริ่มเขียนรายงาน ได้พบว่าขาดรายละเอียดข้อมูลบางส่วน จึงได้เข้าไปเก็บข้อมูลเพิ่มเติมเป็นครั้งคราวตลอดช่วงของการเขียนรายงานการวิจัย

การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการเก็บข้อมูลแต่ละวัน ผู้ศึกษาใช้วิธีบันทึกย่อในกระดาษแล้วนำมาวิเคราะห์แยกบันทึกในแบบบันทึกภาคสนาม ตามประเด็นที่กำหนดไว้ในกรอบความคิด เช่น ความเชื่อ การผลิต ความสัมพันธ์ โดยมีการเขียนเป็นบันทึกประจำวันประกอบว่า ทำอะไร ที่ไหน ในแต่ละวันด้วย

การแยกข้อมูลบันทึกในแบบบันทึกภาคสนามเป็นการวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้นโดยมีการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลจากบุคคลอื่น ในช่วงเวลาต่างกัน และในสถานที่ใหม่ เช่น การตรวจสอบข้อมูลผู้นำเกษตรกรรมทางเลือก ซึ่งผู้ศึกษาได้เคยสัมภาษณ์ก่อนที่จะเข้าไปอยู่ในหมู่บ้านถึงแนวคิดต่าง ๆ เมื่อผู้ศึกษาอยู่ในหมู่บ้าน ได้พูดคุยในช่วง 3-4 เดือนต่อมา ประกอบกับ

สังเกตการดำเนินชีวิต และพูดคุยกับเพื่อนบ้าน ได้รับข้อมูลที่ยืนยันถึงความมุ่งมั่นในแนวทาง การทำเกษตรกรรมทางเลือก และความซื่อสัตย์ เสียสละ ขยันหมั่นเพียร

เมื่อรวบรวมข้อมูลได้ครบตามประเด็นกรอบความคิดแล้ว จึงนำมาจัดทำข้อสรุปเบื้องต้น โดยเชื่อมโยงประเด็นต่าง ๆ แล้วหาข้อมูลเพิ่มเติมเพื่อตรวจสอบจนมั่นใจว่า ข้อมูลที่ได้รับเพิ่มทำให้ข้อสรุปไม่เปลี่ยนแปลง จึงเริ่มเขียนรายงานการวิจัย แต่เนื่องจากว่าผู้ศึกษายังขาดประสบการณ์ในช่วงการเขียนรายงาน จึงต้องเข้าไปเก็บรายละเอียดข้อมูลบางอย่างที่ขาดไปบ้าง เป็นระยะจนเสร็จสิ้น จากนั้นผู้ศึกษาได้ขอให้ชาวบ้านช่วยตรวจสอบยืนยันความถูกต้อง และให้ความเห็นในการวิเคราะห์ข้อมูลในส่วนที่เกี่ยวข้อง หลังจากเขียนเป็นการเขียนบรรยายกรณีศึกษา